

Sárközi Mátyás

SZÍNHÁZ AZ EGÉSZ VILÁG

Részlet egy Molnár Ferenc-életrajzból

AZ ÖRDÖG sikere után a pénz a világ minden sarkából megindult Molnár Ferenc zsebébe. De ettől nem lett sokkal kiegyensúlyozottabb. Kudarcot vallott házassága csak része volt napi gondjainak, emellett ott tornyosult előtte a feladat, hogy a rutinos írói munkán túllépve eleget tegyen az immár nemzetközi várakozásnak, és tovább haladjon AZ ÖRDÖG által megnyitott úton. Rettentő sokat írt: gondolatébresztő vasárnapi tárcákat, jól fizetett kabarétréfákat és még szüzséket is e fura új műfaj, a mozgókép számára. (Budapesten már megint kitaláltak valamit: szindarabot, amely részben vetített epizódokból állt, ezeket folytatta a színpadon ugyanaz a szereplőgárda.) Az újabb jelentős mű azonban jó ideig váratott magára.

Ez idő tájt próbálta felkeresni, amúgy bejelentetlenül, valamelyik napilap riportere. A fiatalember déltájban csöngetett be Molnár lakásába, és az ajtó résében végre-valahára megjelent egy borzas szobalány. – Molnár úr még alszik – közölte a riporterral, majd így folytatta: – De ne is tessék várni, mert ha majd felébredt, rendbe teszi magát, és átmegy a New York kávéházba, onnan a Fészek Klubba, és nem is jön haza hajnalig.

– És mikor ír Molnár Ferenc? – kérdezte a meglepett ifjú hírlapíró.

– Molnár úr sosem ír – hangzott a határozott válasz.

Amikor 1908-ban tagjai közé választotta a Petőfi Társaság, nagyot nőtt az önbizalma, de egyben feltette magának a kérdést: elfogadható-e, hogy e nagy tekintélyű intézmény tagja kupléírással kösse le magát, mikor ehelyett újabb értékes színpadi mű megalkotására összpontosíthatná az erejét?

Abban az évben jelent meg MUZSIKA című elbeszélésgyűjteménye, benne egy fanyar mesével – cselédnányokról, vásári kikiáltókról, bűnözőkről. Az ALTATÓ MESE korábban rendhagyó darabként került közlésre a *Pesti Napló*ban Molnár vasárnapi tárcái között, ugyanis az egyik héten sehogy sem jutott eszébe valamiféle kizsigerelhető téma, és vergődését látva, egy kolléga azt ajánlotta megoldásként, hogy írjon mesét: ez mindig megfelelő menedék a témahiányban szenvedő író számára.

A mese Závoczi Endréről, a ligeti hintáslegényről szólt, a balladás komor sorsszerűséget lírával oldva, s egészében jó érzékkel „modernné” tupírozva. Babits és Balázs Béla írtak akkoriban hasonló komor kis meséket, melyek – lévén mesék – a fantázia szárnyán messze kiröpülhettek a valóság korlátai közül.

A Városliget, a lizsé, a vurstli volt a színhely, melyet Molnár jól ismert jellegzetes figuráival együtt. Egyszer még a Fészekből is kicsődített oda egy vidám kompániát. Társai meglepetéssel tapasztalták, hogy a mutatványosok jó részét névről ismeri. S itt, az egymásba harsogó ringlispilzenék, a vidám, színes fények s a forгатag zúrzavarában pezsdülten vezette őket minden látványossághoz. A léggömbáros mögé került, és elvágta a luftballonok zsinórját, de amikor a nénike már-már kétségbeesett volna, kifizette dupla áron az egészet. Aztán a pofozóember jött sorra, a bárgyú ábrázatú bábu, amely kigyúló villanykörtékkel méri a pofon erejét. Lányi Dezső szobrász volt a tár-

saság legerősebb embere. Hatalmas pofont kent le az automatának, majdnem kigyuladt a legfelső lámpa. Molnár Ferenc is nekigyürkőzött, odacsördített egyet, mire végigszaladt a lámpasoron a fény, élesen megszólalt a csengő, villogni kezdett a piros háromszög – rekord született.

Feiks Jenő álmélkodva nézte a barátját: – Ferikém, hogy csináltad?

Molnár könnyed mozdulattal igazította meg szemén a monoklit: – Jenőkém, nagyon egyszerű. *Gondolni kell valakire.*

A liget volt hát a színtere Molnár meséjének, itt esett szerelembe Juli, a kis cseléd a sok mindenre képes Závoczkival – kit e történetben még nem hívtak Liliomnak. A kültelki história első változata egyébként nem sokban tér el a színműétől. Maga a szerző később azt mondta, hogy célja szerint e pesti történetet „primitíven és naívnul” kívánta színre vinni, „ahogyan az ilyen meséket öregasszonyok a Józsefvárosban mesélni szokták”. S kételkedve mindjárt hozzátette: „Most már lehet vitázni azon, hogy szabad-e a színpadon az írónak primitívnek lennie. Szabad-e gyermeknek, hiszékenynek, álmódzóknak lennie?” Ez a kommentár a LILIAM bemutatása utánról datálódik, mikor Molnár amiatt marcangolta magát, miért fogadta oly értetlenül művét a budapesti közönség.

A LILIAM persze üzenet volt feleségének, Vészi Margitnak is, hogy azért, mert valaki – mint a darab főhőse – megüti az asszonyát, még szeretheti tiszta szívből. Csak hát ilyen a természete. A jó feleség, mint a novellában vagy a színműben Juli, nem is érzi, hogy megütötték. Az üzenet azonban nem talált megértésre Vészi Margitnál, és a rá következő évben a bíróság kimondta a válást. Tekintettel a kislányával egyedül maradt asszony megfelelő anyagi körülményeire, Molnárt nem kötelezték a támogatásukra, de a gyermek neveléséhez hozzájárult, és később a leányának rendszeres apanázst folyósított.

Miért részesült langyos és fanyalgó fogadtatásban a LILIAM a Vígyszínház 1909. december 7-i bemutatója alkalmával? Hiszen a felújításkor, valamint a külföldi előadások során nagy sikert aratott, és végül Molnár leghíresebb műve lett. Színházestéták többféle oldalról igyekeztek megvilágítani a majdhogynem bukást. Még a főszerepet játszó Hegedűs Gyulát is hibáztatták egyesek, mégpedig azzal, hogy vigjátéki könnyed realizmussal alakította Liliomot, s nem érezte az ábrázolt figura görcsösségét, meghasonlásait.

A LILIAM angol nyelvű átdolgozója, Benjamin F. Glazer is felvetette a kérdést, hogy ha ez lett a legelismertebb Molnár Ferenc negyvenkét színdarabja közül, és a húszas években olyan világsiker volt, hogy például Németországban kétszáz színház tűzte a műsorára, mit jelzett a gyenge taps a premieren? Glazer megállapítja, hogy a szárnyaló képzeletre Molnár a legtöbb művében támaszkodik, így volt ez AZ ÖRDÖG esetében is, ahol a természetfölöttit zseniálisan vegyítette társadalomfestő realizmussal. De – véli Glazer – a LILIAM-ban a fantáziájáték oly messze merészkedett, hogy a kor ehhez még nem szokott publikuma nem tudta követni. Hogyan lehetséges, hogy a szerző megöli hőstét az ötödik jelenetben (a darabnak nincsenek felvonásai, hét jelenetből tevődik össze), hogy azután a hatodikban ez a hős felkerüljön a mennyországba, s a hetedikben onnan térjen vissza a Földre. És ki ez a Liliom? Szent avagy közönséges bűnöző? Kudarcba fulladt megváltását szimbólumnak vagy gúnynak kell-e tekintelnünk? Glazer szerint mindennek a megértéséhez még fejlődnie kellett a darab 1909-es premierközönségének, jóllehet az ehhez megfelelő atmoszféra már jelen volt az akkori Budapesten, tehát csak időre volt szükség, hogy az intenciók értő fülekre találjanak. Majdnem tíz év telt el a diadalmas felújításig, ez alatt ért be a közönség.

Tény, hogy a budapesti publikum melodramákhoz szokott, a LILÍOM moralitása éppen ezért szokatlanul hatott számára. Abban azonban téved Glazer, hogy a magyar közönség ne tudta volna követni a színmű fantáziaszárnyalását, hiszen a magyar gyerekek olyan népmeséken nevelkedik, melyekben minden előfordulhat. Feltételezhető, hogy a válasz sokkal egyszerűbb: Budapest újabb vígjátékot várt Molnár Ferencről, és a hír hamar végigszaladt a városban; hogy most más szinten folyik a játék, a mulattató ezúttal gondolatokat ébreszt szórakoztatás helyett. Ahol pedig talán tényleg volt némi fáziskésés közönség és szerzői artisztikum között, az a párbeszéd újszerű stílusa lehetett. Ami zavar nélkül, sőt nagy sikerrel működött Molnár hírlapi krokijaiban és ilyen jellegű kabaréjeleneteiben, tehát egyszerű emberek az életből ellesett beszédének az áttemelése – éppen az tűnhetett a színpadról túl újszerűnek és megkomponálatlannak.

Bizonyos, hogy Molnár részéről tudatos volt a kísérlet. Az 1908-ban indult *Nyugat* lapjairól sütött az újság, a szimbolizmus új nyelvezete, s bár Molnár Ferenc személyes vagy más okokból ritkán közölt a folyóiratban, legfeljebb színműrészleteket, néhány ez idő tájt született novellájából és a LILÍOM-ból mégis látható, hogy megcsapta ennek a stíluskeresésnek a szele. Így magyarázható, hogy nem aggasztotta a hirtelen, hőkentő helyzetváltások dramaturgiai problémája, s ha kikíváncszott, hogy bombasztikába csapjon át, azt Freud számlájára írta (tárulkozás, lélekömlés), valamint azt is megengedte magának, hogy a történet végén ne happy end, hanem a szomorkásba forduló elrendeltettség érvényesüljön. Páratlan szerkesztőérzéke azonban ekkor még kitűnően működött (később kevésbé), és a LILÍOM átütő erejét nagyban növeli a darab kikerekítettsége. Ezért fontolgatta Puccini, hogy operalibrettónak használja, és ezért készített a történetből 1945-ben világsikerű amerikai zenés játékot Rodgers és Hammerstein *CAROUSEL*, azaz *KÖRHINTA* címmel.

A LILÍOM-mal kapcsolatban több tanulmány említi, hogy Molnár nem volt hajlandó átengedni Puccininak a darabot, mert félt Murger *BOHÉMÉLET*-ének a sorsától: a nagy hírű operaváltozat ugyanis agyonnyomta az eredeti színművet. Kérdés, hogy valóban így áll-e a dolog.

Vészi Margit, azaz újabb házassága révén Mantica báróné, az 1960-as években a londoni Sotheby cégnél árverésre bocsátotta a leveleket, amelyeket még az első világháború előtt kapott a neki mint elvált asszonynak Berlinben udvarolható Puccinitól. Az árverés előtt magyarázó jegyzeteket készített e levelekhez, melyekből az derül ki, hogy a zeneszerző hozzákezdett volna a LILÍOM operaváltozatához, de ezzel egy időben kapta kézhez a *TURANDOT* librettóját, amely jobban megragadta a fantáziáját, és így Molnár történetét végleg ejtette, holott Vészi Margit próbálta időnként felmelegíteni az ötletet.

(Hadd idézzek itt három Puccini-levelet – az *Irodalmi Újság* 1983-as évfolyamában tettem közzé őket, Magyarországon jóformán ismeretlenek. Az elsőt 1913 tavaszán Berlinben írta Puccini Vészi Margitnak:

„Éjfélkor

Édes Hölgyem,

kin számomra az írás! Fékezniem kell az érzelmeimet, jobb, ha keveset vagy semmit se mondok; lám, milyen jó tanítványa lettem máris!

A telefon szerint Ön nem tudott eljönni. Türellem! Kissé felkavarva térek nyugovóra, de velem maradt az édes melankólia s a lány béke, melyet az Ön pillantása hagyott a lelkemben.

Holnap este nyolckor utazom. Ha egy órákor velem ebédel, találkozhat három olasz újságíróval, köztük Cabasino Rendával, akit már ismer. Örömmel látnám viszont!

Ha viszont velem tud ebédelni, tegye meg a nagy szívességet és értesítsen, eljöhetnek-e magáért, és hánykor? Autóval kikocsikáznánk, hogy elmenetelem előtt még egyszer élvezhessem a társaságát.

Milyen szomorú az elutazás! Nagyon szenvedek tőle! Kérem, ne csak az utolsó órában jöjjön, mint mondotta.

Találkozásunkig is mindenkor hódoló és hűséges

G. Puccinija”

Néhány hét múlva a milánói Caffè Biffi vendéglőből címezi levelét:

„Szombat délután 3-kor

Kedves Asszonyom,

itt vagyok, visszaszülyedtem az általam oly kevésbé kedvelt Milánóba, ahol az életnek számomra nem sok öröme akad, s ahol csak rosszfajta nyugalmat találhatok, mint egy koporsóban. Ma azután jó sötétben gondolkodom!

De jó is lenne odaröppenni a Maga műtermébe, s beszélgetni Magával, hiszen úgy érzem, a lelkem a Maga lelkében visszhangra találna. Oly jól megértett engem, maga az egyetlen, aki meg tud mérni az utolsó milligrammig! Ösztönösen értett meg, azt hiszem, ismeri a kedélyváltozásaim minden »nüanszát«. Ezért szeretnék a közelében lenni. Ott úgy érzem magam, mint egy anyja által ringatott gyermek, kinek minden apró kívánságát és szeszélyét ismerik, vagy igyekeznek kitalálni. Művészetemhez, amely oly nagy mértékben alapul lelkieken, szükségem lenne kalauzra, egy lélekre, amely megért. Maga lehetne a tanácsadóm, de – sajna – oly messze vagyunk egymástól, és oly nehéz közelebb kerülnünk? S most megyek Torrémbe, hogy gondolkodjam arról a semmiről, amely körülvesz és eltölti a lelkemet. Különösen hangozhat, hogy a semmi is képes kitölteni valamit, de így van. Semmi, de semmi sincs a szívemben bármi iránt.

Aztán Stuttgartban: semmi, még a semminél is kevesebb. Úgy jöttem el, hogy belülről üresebb voltam, mint valaha, s most úgy cipelem a láncaimat, hogy eltökélt szándékom elszakítani őket.

Kedves Margit, mennyire emlékszem mindenre Magával kapcsolatban, talán kinevet ezért, de se baj. Emlékeimet megőrzöm. Továbbra is keresse nekem azt a témát, amely az embereket örömkömben s fájdalomkban felkiáltani készíti. Maga oly jól ismer, mindenkinél inkább találhatná meg számomra azt, ami áthathat, s belőlem aztán kisugárzik a világba, hogy megmozgassa az érzelmeiket.

Holnap elutazom, az idő itt rossz és borús – bánatos. Szeretettel gondolok Magára. Híve

G. Puccini”

A harmadik levelezőlapot már az első világháború után, 1922. október 20-án írta Puccini Viareggióból – ebben szó esik a LILÍOM-ról is, talán azért, mert a lapok megírták, hogy a zeneszerző operát akar komponálni Molnár Ferenc darabjából:

„Kedves Margit,

egész nyáron nem csináltam semmit, augusztusban autón átmentem Hollandiába. Most kezdek magamhoz térni, kicsit dolgozni, lassacskán érek a végére, nem sietek. Budapestre nem megyek, Clausetti utazik, ha jól tudom. Át kellene ugranom Párizsba, a Schicchit adják az Opéra Comique-ban. November közepén a Róma-Terracina melletti Cisternába utazom egy hónapra vadászni stb.

Szívből jövő üdvözléssel és jókívánságokkal

G. P.

Ami a Liliomot illeti, pletyka az egész. Jó darab, de a rettentő hercegnő tart leláncolva. S rosszul bánok vele, elhanyagolom.

R.-rel mindennek vége. Sic transit.

Adieu, édes Margit.

Mikor jön ide?”

Hogy ki lehetett R., nem tudható, de a rettentő hercegnő a TURANDOT volt.)

A LILIAM éppen Vészi Margit és Puccini megismerkedésének évében, 1913-ban került ismét színpadra, Bécsben – óriási sikerrel. Azóta a század drámairodalmának elismert darabjaként tartják számon. Liliom bűnre csábítóját, az ármánykodó Ficsúrt Londonban Charles Laughton játszotta, Julikát New Yorkban (1940) Ingrid Bergman. A szindarabnak két filmváltozatát készítették el, a második (1933) Fritz Lang egyetlen francia rendezése volt, a címszerepet, az égi jelenetekben remek mókázókedvvel, Charles Boyer alakította.

Bizvást mondhatjuk tehát, hogy a LILIAM nagyban hozzájárult Molnár Ferenc nemzetközi elismeréséhez. Ám ez 1910-ben, a kedvezőtlen fogadtatás idején még nem volt előre látható, ami igen borússá tette a fiatal szerzőt. A kritika lehúzta a darabot, legfeljebb a proletárbarátságot emelték ki egyesek pozitívként. Még a nagy Alfred Kerr dicsérete sem nyugtatta meg Molnárt, hiszen azt írta, hogy a LILIAM időnként giccses – ami persze nem olyan nagy baj, hiszen minden nagy mű hajlik itt-ott a giccs felé, ha egyszer az olvasó vagy a néző érzelmeire apellál. A zenik azonban tudják, hogyan kell ezt a problémát áthidalni.

Az 1978-as Molnár-centenárium idején Németországban és Franciaországban a LILIAM-ot választották ki ünneplésképpen, s mindkét produkció a darab expresszionizmusára épített, ám túl sokat markoló scenikai ötletekkel. Az a természetesség azonban, amellyel Molnár a metafizika megidézését ebben a műben töretlenül megvalósítja, így is elérte a hatását. Az utóbbi évek magyar LILIAM-előadásai során pedig az derült ki, hogy az új nemzedékekre Molnár eredeti intenciójának megfelelően hat mind a korabeli argó, mind pedig a darab staccato párbeszédstílusa. Egy ifjú kritikus egyenesen azt írta, hogy úgy érezte, mintha Vladimir és Estragon dialógusát hallgatná.

Molnár Ferenc születésének századik évfordulója alkalmából az angol Nemzeti Színház A TESTŐR-t újította fel, Frank Marcus kiváló adaptációjában (végre eltűnt az angol változathoz az orosz cári testőr, és visszatért jogaiba a bécsi), de Peter Wood, a rendező nem értette meg Molnár intencióit, nyilvánvalóvá tette, hogy a Színésznő felismeri az elálcázott Színészt, kinek a figuráját Richard Johnson ráadásul farce-karakternek ábrázolta.

A budapesti ősbemutatónak maga Molnár Ferenc volt a rendezője. Feltűnően sokat foglalkozott Varsányi Irén instruálásával. Talán arról püsmogtak egymással a színházi folyosón, hogy egy gavallér gárdatiszt udvarlását miért ne fogadhatná el egy szép színésznő, még ha házas is.

A bomba a premias után robbant. Varsányi Irén bejelentette férjének, Szécsi Illésnek, hogy Molnár Ferencet szereti. A megezbzett férj azon nyomban Berlinbe vitte feledni asszonyát, veszélyeztetve a további előadásokat. Botrány. Az igazgatóság nagy nehezen egy hét alatt visszaszerezte a nélkülözhetetlen főszereplőt. A szörnyű idegállapotban lévő Varsányi kellemetlen beszélgetés során tudatta Molnárral, hogy szakítaniuk kell, nem tudja otthagyni férjét, de legfőképpen a két gyereket.

Az író számára ez csúfos vereség volt. Büszkeségében sértették meg. Álmatlanság kínozza, ingerült volt, majd depresszióba zuhant. 1911. május 13-án a mindig szenzációéhes *Az Újság* jelentette elsőnek, hogy a Pajor Szanatórium első emeletén, a négyes számú szobában Molnár Ferenc, a közismert színpadi szerző eszméletlenül lebeg élet és halál között, miután öngyilkossági kísérletet tett nagy adag altatóval.

Vészi Margit Rómában olvasta a magyar újságot, és még aznap levelet írt jó barátjának, Hatvany Lajosnak. Indignálódva kérdezte a bárót, mit szól ehhez a feltűnési viselkedésben szenvedő Molnárhoz. „Ilyen lármát csapni! Hiszen már legalább hússzor próbált meg öngyilkosságot elkövetni, de sohasem íratta ki az újságba.” (Tény és való, hogy az írónak nem ez volt az első kísérlete. Egy ízben állítólag pisztollyal próbálta meg a dolgot, de csak addig jutott, hogy véletlenül lábba lőtte magát. Amikor felépülve újra megjelent a New York törzszasztalánál, Bródy Sándor leckéztetni kezdte ifjú barátját, kioktatta, hogy a jó öngyilkos nem hadonászik a pisztollyal, hanem halántékához szorítja a csövét. Molnár fanyarul hallgatta a használati utasítást, de ennél a pontnál félbeszakította Bródyt:

– Nézd, Sándor bácsi, én ebben az ügyben csak attól fogadok el tanácsot, aki már sikeresen agyonlőtte magát...)

Hogy felépüljön, a bánatos öngyilkosjelölt Ausztriába utazott üdülni. S ott azon nyomban írni kezdte új színdarabját, a lelkében dúló érzelmekről sokat eláruló A FAR-KAS-t.

Kasza Béla

KUKÁZÓK

Még arra is volt gondjuk az építőknek, hogy a két szárnyék ne legyen egyforma; az egyik alapja lekerekített téglalap, a másiké pedig szabályosan hajló, kissé megnyújtott félkörív. Szépen be is mázolták mindkettőt valami rózsaszín árnyalattal. Hasonló színű csikokat festettek itt-ott a környező házakra is, hosszában vagy rézsút vagy keresztben; nem mondható tehát, hogy ne lett volna semmi jó szándék némi derűt lopni e lakótelepi szürkeségbe. Az aszfaltutak s a zöldjük vesztett fák között a november végi világban most különösen sokat tesz egy kevéske megfakult igyekezet a színek terén. Közvetlenül az ablakom alatt a két rózsaszínű szárnyék; körül a fáradt fűcsomókkal, a szélben meg-meglebbenő papirokkal, rongyokkal s más szeméttel olyan benyomást kelt, mint egy színpadi díszlet. Persze csak olyasféle díszlet, amit ott feledtek egyszer, amikor esni kezdett az eső. Néha a kukákat sem húzzák vissza a szárnyék belsejébe, s olyankor együtt áznak a díszletek s a kulisszák mögötti szerkezetek.

A kukák körül rendszeren kilenc óra tájban kezdődik az élet. Addigra már dolgozók és iskolások egyaránt eltűnnek a környékről, csak egy-két háziasszony igyekszik kocsarával a színen át bevásárolni valamerre, s délutánosok, éjszakások és munkanélküliek araszolnak álmatlan tekintetű magányukban a kocsma felé. Ők azonban nem igazi szereplők, némi zavart is éreznek talán, míg áthaladnak a félig megvilágított színpa-